

ILONA ČIUŽAUSKAITĖ

Privataus ir viešo gyvenimo balsai

Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai: Straipsnių rinkinys, sudarytoja Ramunė Bleizgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, 223 p., ISBN 978-609-425-111-5.

Gabrielės Petkevičaitės–Bitės (1861–1943) viešasis paveikslas lietuvių literatūros istorijoje ne kartą aptartas, analizuotas ir gvildentas įvairiais rakursais. Kiekviena nauja proga suteikia galimybių konceptualesnėms išvalgoms ir nusistovėjusio paveikslu modifikacijai. Šįkart tokia proga – ne per seniausiai minėtas rašytojos, literatūros kritikės, visuomenės veikėjos, labdaros organizatorės, moterų judėjimo pradininkės 150-ųjų gimimo metinių jubiliejus, sukietęs literatūrologus ir istorikus į tam skirtą mokslo konferenciją. Tarpdalykinis žvilgsnis į Bitės viešąjį veikimą kultūros lauke atsiskleidžia konferencijoje pristatytų pranešimų pagrindu išleistoje knygoje *Bitės laikas: Privataus ir viešo gyvenimo modeliai* (toliau cituojant nurodomas šios knygos puslapis). Skirtingų sričių mokslininkų bendradarbiavimo rezultatas – rimtas mokslo leidinys, atveriantis naujas Bitės kūrybos ir viešojo veikimo interpretavimo prieigas: mokslininkės istorikės apžvelgia istoriografinį kontekstą, formavusį rašytojos ir visuomenininkės veiklos gaires, o literatūrologai, mėgindami neigti, polemizuoti su nusistovėjusiomis Bitės vertinimo klišėmis, siūlo pažvelgti į ją konceptualiau, ryškindami ir privataus gyvenimo balsą. Verta paminėti, kad šįkart kultūrinėje apyvartoje kiek ryškiau girdimas Bitės balsas iš dienoraščių ar kitų asmeninių pobūdžio dokumentų.

Virginija Jurėnienė, aptardama lūžio tašką, XIX a. pabaigą–XX a. pradžią, kai tautai teko apsispręsti, „kuriuo keliu pasukti: partiniu, nepartiniu, visuomenininko, tarnautojo, siekti profesijos ar likti pasyviaja visuomenės dalimi“ (p. 35), straipsnyje „Gabrielės Petkevičaitės iškeltos ir realizuotos idėjos“ analizuoja Bitės pasirinktą kelią, siedama jį su rašytojos iškeltomis ir realizuotomis idėjomis. Apžvelgiama literatūros istorijoje iki šiol gana išsamiai aptarta Bitės visuomeninė veikla – pradėdant nuo pirmųjų žingsnių, kai įsteigiama slapta mergaičių mokykla, vėliau labdaringa „Žiburėlio“ draugija, baigiant kandidatavimu į Lietuvos respublikos prezidento postą 1926 m. Bitės visuomeninės veiklos

panoramoje akcentuojama jos pozicija ir indėlis į moterų judėjimą, kai 1907 m., pradėdama pirmąjį moterų suvažiavimą, Bitė pasirodė esanti savarankiškus sprendimus galinti priimti moteris: prisiminusi pasaulio moterų kovą už teisių lygybę, ji atsisakė užleisti pirmininko vietą vyrams ir pasiūlė savo kandidatūrą.

Olgos Mastianicos ir Jurgos Miknytės straipsniai skirti istoriografiniam žvilgsniui į XIX pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos kultūrinį ir socialinį kontekstą. Pristačiusi plačią to laikotarpio švietimo ir mokslo padėtį bei moterų galimybes siekti aukštesnio lavinimosi, Mastianica publikacijoje „,Tikėjas universitete rasianti raktą gyvenimo slėpiniui...‘ Nerealizuota Gabrielės Petkevičaitės-Bitės svajonė ir Lietuvos moterų aukštojo išsilavinimo galimybės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje“ analizuoja Bitės planus siekti aukštojo matematinio išsilavinimo ir susikirtimą su tėvo valia – likti namuose ir tenkintis tik edukacine veikla. Nerealizuota mintis mokytis universitete tampa tarsi savotiška jaunystės skriauda, kurią ryškino ne vienas kritikas, aptaręs lemtingus Bitės gyvenimo pasirinkimus. Dažnu atveju tiems pasirinkimams pagrįsti stigo platesnio to laikotarpio konteksto arba viskas būdavo suvedama į paklusimą tėvo sprendimui. Straipsnio autorei aptarus Europos ir Rusijos imperijoje vyravusias moterų galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą, naujomis prasmėmis praplečiamas ir šis Bitės troškimas. Tenka tik apgailestauti, kad publikacijos išnašose įsivėlė apmaudi pavardės klaida: cituojant turėtų būti nurodoma ne Aistė Birgelytė, o Birgerytė.

Miknytės straipsnis „Moters socialinio vaidmens konstravimas XIX–XX a. sandūros Lietuvos viešajame diskurse – ideologijų sklaidos ir kovos arena“ pristato katalikiškojo, liberaliojo ir socialdemokratinio diskurso dalyvių pozicijas vertinant moterų socialinį vaidmenį. Nors ir pripažinę moters socialinio vaidmens svarbą, šių diskursų dalyviai teigė, kad platesnes diskusijas šiuo klausimu lėmė bendresnių sociopolitinių idėjų raida, todėl, pasak autorės, tuo laikotarpiu dar „sunku kalbėti apie vieningo feministinio diskurso užuomazgas“ (p. 105).

Naujais archyvinės medžiagos tyrinėjimais (Jogailaičių universiteto archyvo, Lenkijos valstybinio ir Juliuszo Słowackio teatro archyvų Krokuvoje duomenys) grindžiamas Nidos Gaidauskienės straipnis „Merginių lavinimosi galimybės XX a. pradžios Krokuvoje“. Straipsnyje išskyla Sofijos Čiurlionienės–Kymantaitės ir Bitės „disputo dėl individualistinio *vs* kolektyviai įpareigoto, neoromantinio *vs* realistiško, estetiškai paveikaus *vs* etiškai naudingo požiūrio į meną“ ištakos ir jų plėtotė. Archyvų informacija, detalai išeksponuojama autorės publikacijoje, ryškina dviejų kartų pasaulėžiūrų skirtumus dar Kymantaitei studijuojant Krokuvoje.

Leidinyje publikuojamų literatūrologų straipsnių apžvalgą norėčiau pradėti nuo antropologinio Bitės paveikslo, kurį savo straipsnyje „Bitės būdas“ kuria Marijus Šidlauskas. Rašytojos įvaizdžio inercija ir jo atnaujinimo galimybės, viešasis vs privatus Bitės veikimas – tai pagrindiniai autoriaus išėjties taškai, kuriuos jungiant, skiriant ir gilinant atkuriamas Bitės būdas. Interpretuodamas rašytojos biografijos ir kūrybos faktus, Šidlauskas pasitelkia psichoanalizės priėgą. Jis taip pat polemizuoja su Vytauto Kavolio evoliucine psichologinio charakterio raidos schema. Pasak autoriaus, Bitės būdą formuoja, viena vertus, išoriniai veiksniai, kita vertus, gal net labiau, slepiama vidujybė, kurioje atsispindi „ir trauminės patirtys, ir tikėjimas pozityvia asmens bei tautos perspektyva“ (p. 15).

Dalios Čiočytės dėmesys straipsnyje „Gabrielės Petkevičaitės–Bitės tekstai: vertybinio mąstymo podirvis“ krypta į Bitės smulkiąją prozą. Griaudama sovietmečiu vyravusį Bitės kaip antiklerikalės vaizdinį, tyrėja aptaria Bitės kūrinuose slypintį socialinį ir tautinį išipareigojimą ir kaip tik jį motyvuoja krikščioniškajam individualizmui būdingu „kiekvieno žmogaus nelygstamos vertės“ (p. 33) principu. Jį rašytoja išsako empatijos kalba. Rašytojos empatija, straipsnio autorės teigimu, „yra ne psichologinė, bet dvasinė būseną, turinti metafizinį artimo meilės matmenį“ ir „traktuojama kaip argumentas, griaunantis filosofinio determinizmo logiką“ (p. 33).

Birutės Avižinienės straipsnio „Modernėjanti lietuvių dramaturgija. Dviejų Moterų kūryba“ analizės objektas – Bitės ir Julijos Žymantienės–Žemaitės kartu parašytos dramos. Net Vaižgantas viename iš laiškų Bitei, penkioliktuju laiško punktu prašydamas informacijos apie XX a. pradžios viešąjį kultūrinį veikimą, pamini šį Bitės gyvenimo – bendraautorystės – faktą kaip ypatingą: „Juk Puziniškyje T. su Žemaitė (Dvi Moteri) rašei sekos dalykus? Labai įdomi darbo technika – reiktų apie ją pakalbėti.“¹ Polemizuodama su Albertu Zalatoriumi, estetinės sąmonės lūžio tašku laikančiu Vinco Krėvės *Skirgailos* pasirodymo laiką 1918 m., Avižinienė įtikinamai atskleidžia, kaip radosi moderniajai dramaturgijai atstovaujančios dramos. Jos akiratin patekusi rankraščiu likusi Dviejų Moterų pjesė *Tamošius Rūkas*, sumanyta kaip komiška istorija, pasakojanti pakvaišusio Tamošiaus Rūko, po daugybės metų katorgos grįžusio į gimtąjį kaimą, istoriją, „perauga“ komedijos rėmus – pjesėje iškyla ir žmogiškosios egzistencijos pradų. Šioje ir kitose Dviejų Moterų pjesėse Avižinienė išryškina moderniajai dramaturgijai būdingus

1 Vaižganto laiškas Gabrielei Petkevičaitėi–Bitei, 1924 m. spalio 27–28 d., LLTI, f. 30-1195.

bruožus – dėmesį asmeniui, vidinį konfliktą, nepriklausomais sprendimais besivadovujančias moteris, kiek koreguodama jau minėtą Zalatoriaus teiginį.

Džiuljeta Maskuliūnienė straipsnyje „Vaiko tema Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kūryboje“ į Bitę žvelgia kaip į rašytoją, savo kūryboje gvildenusią ir vaikų temą, siedama temą su profesine jos veikla – mokytojavimu ir visuomeninių, pedagoginių, estetinių–literatūrinių pažiūrų kontekstu. Per menkai ryškindama savo pačios išsikeltą interpretacinį kūrinių perskaitymo būdą, straipsnio autorė renkasi įprastą istorinį kultūrinį požiūrį. Pristatydama Bitės apsakymus „Nu-trūkusi styga“, „Homo sapiens“, „Mokslas“, „Nebepirmas“, „Tėvas ir sūnūs“, Maskuliūnienė akcentuoja socialinį kontekstą, kuriame rutuliojasi vaikiškos „dramos“. Publicistinio prado klodas, jos teigimu, ne visada leidžia Bitei išplėtoti psichologinį vaiko paveikslą, todėl kai kurios charakterių transformacijos tezinės, deklaratyvios, artimesnės didaktinio vaizdavimo tradicijai (apsakymas „Tėvas ir sūnus“). Karo vaikystės atgarsių švysteli ir *Karo metų dienoraštyje*, tik čia jie veikiau epizodiniai, papildantys moters pasakotojos akimis regimo karo įspūdžius. Straipsnio autorės teigimu, vaiko tema „nebuvo pagrindinis rašytojos interesas“ (p. 87), tačiau būtent ji galėjo būti labiau išplėtotą pristatant kiek platėlesnį kontekstą, kuo Bitės šios tematikos apsakymai skiriasi nuo amžininkų Žemaitės ir Lazdynų Pelėdos, taip pat rašiusių apie vaikus.

Solveiga Daugirdaitė straipsnyje „Bitės marčios“ gvildena lietuvių rašytojų moterų, tiksliau sakant, kartų, santykius. Bitės biografijos faktas (rašytoja globojo Bernardą Bučą, už kurio vėliau ištėkėjo Salomėja Nėris) tampa išeities tašku, kuriuo remdamasi autorė „mezga“ sudėtingus žmogiškųjų ryšių tinklus. Nors abi kultūros atstovės siejo bendras subjektas, jų kontaktai buvo gana formalūs, jos priklausė skirtingam laikui ir skirtingoms kartoms. Todėl svarstymas apie marčias ir anytas, kaip teigia Daugirdaitė, yra „svarstymas apie prieškarinio lietuvių moterų savimonę, kiek galima apie ją spręsti žvelgiant kone iš šimtmečio perspektyvos, ieškant atsakymų, ar tarpukario „nefeminizmas“, veikimo išvien stoka yra universali pilietinių sąjūdžių, pasižyminčių pakilimais ir atoslūgiais, raidos grandis?“ (p. 155). Marčių ir anytų santykį literatūros lauke Daugirdaitė išplėtoja kaip skirtingų vyresnios kartos (jai priklausytų Bitė) moterų, kurioms teko kovoti dėl pilietinių teisių, ir jaunosios kartos (atstovės Liūnė Janušytė, Antanina Gustaitytė-Šalčiuvienė), kuri tik pasinaudojo jau iškovotais pasiekimais, santykius. Beje, straipsnio autorės iškeltą Bitės solidarumo („solidarumo svarbą suvokianti ir pati suvokiama kaip solidarumą įkūnijanti

figūra“; p. 157) matmenį patvirtina ir Vaižganto laišakai Bitei, rašyti trečiame dešimtmetyje. Vaižgantui, tuo metu panirusiam į darbą Lietuvos universitete ir apybraižų apie kultūros veikėjus rašymą, Bitė buvo neišsenkanti informacijos apie XX a. pirmosios pusės kultūrinio ir viešojo gyvenimo reiškinius teikėja (1924 m. spalio 27–28 d. laiške Vaižgantas surašo net 20 punktų, į kuriuos prašo Bitės pateikti kuo išsamesnius atsakymus).

Lazdynų Pelėdos, Bitės amžininkės, apsakymą „Mano draugė“ nauju metodologiniu žvilgsniu analizuoja Dalia Pauliukevičiūtė straipsnyje „Pasivaikščiojimas po melodraminę vaizduotę: Lazdynų Pelėdos apsakymas „Mano draugė““. Šios rašytojos kūrybos supratimą autorė papildė melodraminio režimo sąvoka. Melodraminė pasaulėvoka, lemianti Lazdynų Pelėdos kūrinių raišką, Pauliukevičiūtės teigimu, vertintina ne kaip negatyvus bruožas, o priešingai – kaip literatūros modernėjimo ženklas. Naujas šio kūrinio perskaitymas teikia vilčių, kad Bitės ar į ją panašių rašytojų moteriškieji tekstai, dažnai vertinami tik kaip menkavertė literatūra, gali būti suaktualinti randant originalesnių interpretacijos galimybių.

Leidinio sudarytojos, parengusios ir archyvinę šio rinkinio publikaciją, Ramunės Bleizgienės straipsnis „Tautinio atgimimo interpretacija Gabrielės Petkevičaitės–Bitės romane *Ad astra* skirtas didžiausios apimties Bitės prozos veikalo – dviejų dalių romano *Ad astra* (1933) – analizei. Autorės įžvalgos, rekonstruojant rašytojos pateikiamą XIX a. pab.–XX a. pr. tautinio atgimimo interpretaciją, viena vertus, telkia pabirus šio kūrinio vertinimus (Juozo Jasačio, Viktorijos Daujotytės), kita vertus, konceptualiai plečia ir naujovina Bitės romano analizę. Aptardama pagrindinės romano veikėjos Elzės Kęsgailytės tapsmą susipratusia visuomeninio judėjimo dalyve, straipsnio autorė didžiausią dėmesį skiria dviem pasakojimo strategijoms, kurių viena paklūsta tradicinio diskurso taisyklėms, o kita „pasirodo kaip per rašančiosios sąmonę prasprūstantis poietinis kūrinio pradai“ (p. 171).

Literatūros tyrėjų ir istorikų įžvalgas apie Bitės kūrybines aspiracijas ir visuomeninę veiklą papildė vertinga rankraštinio palikimo publikacija „Gabrielės Petkevičaitės–Bitės užrašai“, skaitytojui atverianti archyvuose saugoto Bitės privataus gyvenimo atodangas – leidinyje pirmą sykį publikuojami Bitės „Užrašų knygelės“ įrašai, kurių autografas saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne. Aleksandras Žirgulyš, Bitės *Raštų* rengėjas, kitados kalbėjęs apie *Karo metų dienoraščio* trečią dalį, kurią raštų Redakcinė komisija

siūlė atidėti, sakė, kad „būtų tikrai nuostolis, jeigu jie nepasiektų skaitytojo“². Atliepiant prieš keturis dešimtmečius tekstologo ir redaktoriaus išsąskaitą mintį, galima pastebėti, kad ši rankraštinio palikimo publikacija yra svarbus Bitės visuminio pažinimo ir drauge naujo požiūrio į rašytojos biografiją ir kūrybą šaltiniai. Užrašai kiek koreguoja literatūros istorijoje įsišaknijusį Bitės kaip aktyvistės, veiklios moters, altruistės, filantropės vaizdinį, jį papildydami žmogaus, kuriam buvo nesvetimos gyvenimo prasmės, pasirinkimų paieškos, štrichais: „Kodel aš toki? Žmonėms gėdyties gėdijuos savo tikrą veidą, savo tikrą aš parodyti...“ (p. 207). Užrašuose ryški viešojo ir privataus gyvenimo kolizija, esama santykių su tėvu, uždraudusiu siekti universitetinio išsilavinimo, peripetijų. Apie tai autorė negali rašyti be nuoskaudos: „Kokia ironija mano likime! Pirm davė mokslo paragauti, pirkinėjo knygas, kurios uždegė many prakilniausius troškimus [...] Ir staigu rakinte užrakina kažki-kokiame užburtame rate“ (p. 209–210). Nerealizuoti troškimai bandomi pateisinti tarnystės suvokimu, kuris užrašų autorei vis dėlto neatnešęs egzistencinės pilnatvės: „...Kartais manau, jog ir su tiek mokslo, kiek turiu, galiu būti žmonėms naudinga... Ir sodžiuje budamu juk mokau laisvomis valandomis varguolių vaikus skaityti, rašyti... mokau savo tarnaites irgi. Bet pasitenkinimo iš tokio darbo neįaučiu jokio...“ (p. 214–215).

Šiuo leidiniu neabejotinai kuriama dialogo erdvė, plečianti Bitės biografijos ir kūrybos lauką ir teikianti naują kryptį ir XIX–XX a. sandūros lietuvių kultūros tyrinėjimams.

2 Aleksandras Žirgulyš, „G. Petkevičaitės-Bitės ‚Raštų‘ (išleisti Vilniuje 1966–1968 m., surinko ir paruošė A. Žirgulyš) leidimo medžiaga“, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 188, ap. 1, b. 8, p. 7.